

Типи економічних систем

В основі **командно-адміністративної** національної економіки – неприватна (суспільна) власність на засоби виробництва (капітал) і на створений продукт. Суб'єктом неприватної (суспільної) власності є держава, місто, кооператив тощо. Відповідно до форми неприватної власності створюється система управління виробництвом товарів чи послуг держави, міста, кооперативу тощо. За своєю організаційною суттю ця система є централізованою, вертикальною і, як правило, однотипною для всіх сфер діяльності.

Командно-адміністративна економіка (державний соціалізм) – це тип економічної системи, який визнає існування лише державної власності на засоби виробництва, підприємницька ініціатива індивіда при цьому заборонена. Головною рушійною силою економічного розвитку при цьому є державний інтерес. Держава за допомогою централізованого планування визначає обсяги виробництва, систему розподілу товарів, використання ресурсів і методологію ціноутворення.

Вертикальна система управління – суворо ієрархічна система управління, в якій вища інстанція директивно передає завдання для виконання нижчій.

У таких системах управління праця окремих індивідуальних працівників координується переважно позаекономічними методами, прямим примусом. Товарно-грошові відносини і стимули є другорядними, підпорядкованими. Регламентовано-планова економіка передбачає існування сильного центру, роль якого бере на себе держава або інша влада, спроможна нав'язати суспільству свою волю. Класична централізована економічна система існувала у колишньому СРСР. Висока централізація економіки досягалася тут на основі державної власності на засоби виробництва і обмеження ринкових регуляторів державними структурами. Державна влада була домінуючим фактором організації виробництва і розподілу продукту. Жорстка регламентація і дисципліна за такої системи перетворюють виробників на „гвинтиків” державної машини, обмежують розвиток і вияв внутрішнього потенціалу людини, породжують апатію, покірність і байдужість. Примусовий характер праці, відсутність зацікавленості в її результатах гальмують підвищення ефективності виробництва.

Функціонування регламентовано-планової економіки вимагає багаточисельної армії чиновників, які доводять команди центру до виконавців. Це до краю загострює внутрішні суперечності, і постає питання про необхідність удосконалення соціально-економічної системи.

Чисто ринкова економіка базується на приватній власності на капітал і створений продукт, лібералізації виробничої діяльності, пошуку партнерів, реалізації створеного продукту тощо. Вона спирається на широку господарську самостійність товаровиробників, які здійснюють виробництво на свій страх і ризик. Засобом координації праці в цій системі є товарно-

грошові відносини і конкуренція, що диктують товаровиробникам певний спосіб дії, тобто ринок.

Ліберально-ринковий тип економіки, створюючи стимули до праці, забезпечує високу гнучкість виробництва, швидкі структурні зміни, а це сприяє високим темпам розвитку продуктивних сил, відкриває широкий простір для науково-технічного прогресу.

Чиста ринкова економіка (чистий капіталізм) – це тип економічної системи, який характеризується приватною власністю на економічні ресурси. При цьому поведінка кожного суб'єкта економічних відносин мотивується його особистими інтересами, а головною рушійною силою економічного розвитку є конкуренція. Держава при цьому не втручається в економічні процеси, ціноутворення відбувається стихійно, внаслідок взаємодії попиту і пропозиції.

Водночас ринкова економіка є жорсткою формою організації виробництва, її негативні риси – численні банкрутства підприємств, постійна загроза безробіття, а отже, позбавлення джерела існування багатьох членів суспільства. Матеріальні стимули в цих системах нерідко не пов'язані з трудовими зусиллями, а визначаються винятково успіхами на ринку. **Конкуренція**, яка є „двигуном” ринку, створює специфічні суспільні відносини, що заохочують прагматизм, індивідуалізм і егоїзм. Навіть найбагатшим країнам з ринковою економікою не вдається подолати бідність, злочинність, наркоманію, а в країнах з невисоким рівнем добробуту, де економічний прогрес досягається ціною жорсткої експлуатації, незабезпеченості, соціальної незахищеності значної частини населення, ці явища є набагато масштабнішими. Все це свідчить про те, що ринок, ринкові відносини самі по собі не є соціально справедливими, вони є лише засобом забезпечення вищого рівня розвитку продуктивних сил.

Ліберально-ринковий тип економіки зорієнтований на ефективність виробництва і пов'язані з нею механізми реалізації, а регламентовано-плановий – на форму її організації і створення відповідної інфраструктури та засобів для її обслуговування.

У світовій практиці господарювання ці два типи господарських систем співіснували в економічному суперництві. Планова система неспроможна була конкурувати з високоефективною ринковою, і з початку 90-х років XX ст. країни, де вона існувала, почали трансформування своєї економіки в економіку ринкового типу.

Традиційна (натуральна) економіка існувала за часів феодалізму та рабовласницького ладу, в умовах, коли засобами виробництва володіла одна особа (рабовласник, феодал), обмін товарами між окремими домогосподарствами був обмеженим і мав переважно характер бартеру, кожне домогосподарство забезпечувало себе усім необхідним для життя. Економічні процеси при цьому регулювались за допомогою звичаїв, традицій, релігійних догм тощо. Вона характеризується такими рисами: низький рівень економічного і соціального розвитку суспільства; багатокладність економіки з переважанням сировинної складової; залежний

(колоніальний) характер соціально-економічного розвитку; переважання традиційного (звичаєвого) права у координації економічних відносин; технічний прогрес різко обмежений; демографічні кризи (зазвичай темпи росту населення перевищують темпи росту промислового виробництва); низький рівень розвитку науки та освіти; низька продуктивність праці за рахунок застарілих способів управління та технологічного застарівання; великий державний борг; виключно висока роль держави і силових структур в економіці та політиці. Така економічна система й до цього часу існує близько у 100 країнах світу. Країни традиційної системи є постачальниками сировини і матеріалів для світового господарства, служать ринком збуту готової продукції і є повністю залежними від зовнішніх джерел фінансування.

Характерною рисою традиційної економіки є **натуральне господарство** – форма господарювання, за якої домогосподарство забезпечує себе усім необхідним, не відчуваючи потреб у процесі обміну результатами господарювання.

Змішана економіка характеризується поєднанням характерних рис чистого капіталізму та командно-адміністративної економіки. В ній присутні різні форми власності та два складових елементи регулювання економічних процесів: як ринкове саморегулювання, так і державне втручання в економічні процеси. В залежності від їх співвідношення розрізняють змішані економіки різних типів: американську, шведську, німецьку, японську тощо.

Перехідна економіка – це економіка, яка знаходиться у стані докорінних змін, переходу від одного стану до іншого, від однієї до іншої економічної системи. Як правило, коли говорять про перехідну економіку, розуміють економіку переходу від командно-адміністративної до ринково орієнтованої економіки. Специфікою перехідної економіки України є відсутність чіткої структури її народногосподарського комплексу; недостатній рівень розвитку ринку; низький життєвий рівень широких верств населення, їх соціальна незахищеність тощо. Сутність переходу до ринку полягає у ліквідації вертикальної системи управління економікою та наданні функцій виробничої, підприємницької ініціативи конкретній людині. **Мотивація виробництва** товарів і послуг тісно корелюється з мотивацією потреб споживачів. Ці потреби не можуть визначатися з якогось єдиного центру, навпаки, економічну політику центру слід будувати на основі вивчення реальних потреб споживачів. Мотивація економічної вигоди спонукає людину економічну вступати у виробничі зв'язки з іншими виробниками на кожному сегменті ринку, що, у підсумку, спонтанно приводить у рух всю економічну систему, тобто економіка функціонує під впливом ринкових сил. Цьому рухові сприяють лібералізація, приватизація та інші передумови активізації вияву ринкових сил.

Перехід від планової до ринкової економіки потребує певного часу для здійснення необхідних інверсійних процесів.

Використана література:

1. Яковенко Р. В. Національна економіка : навч. посіб. / Роман Яковенко. – Кіровоград : „Пік”, 2009. – 548 с. : іл.
2. Яковенко Р. В. Національна економіка : навч. посіб. / Роман Яковенко. – [2-ге вид., випр.]. – Кіровоград : „КОД”, 2010. – 548 с. : іл.
3. Яковенко Р. В. Тлумачний англо-український словник економічних термінів з елементами теорії та проблематики. Дидактичний довідник / Роман Яковенко. – [Вид. 2-ге, випр.]. – Кіровоград : видавець Лисенко В.Ф., 2015. – 130 с.
4. Яковенко Р. В. Основи теорії економіки для технічних спеціальностей : навч. посіб / Роман Яковенко. – Кіровоград : „Поліграф-Сервіс”, 2009. – 120 с. : іл.
5. Яковенко Р. В. Державне регулювання економіки : конспект лекцій / Роман Яковенко. – Кіровоград : КНТУ, 2012. – 40 с. : іл.

Р. В. ЯКОВЕНКО,

к.е.н., доцент